

The Politics of Pan-Islam, Ideology and Organization

(Panislâmcılık Siyâseti, İdeoloji ve Teşkilâtlanma)

Jacob M. Landau
Oxford, 1990, 438 s.

Ercüment KURAN
PROF.DR., EMEKLİ ANKARA

Amerikalı Profesör Nikki R. Keddie 1969 yılında yayınladığı bir ilmi makalede şunları yazar: "Panislâmcılık, hususiyile de Afganî'nin tercih ettiği faal çeşidi, zihinleri ve ruhları mahallî milliyetçiliklere hazırlamakta mühim bir safha teşkil etmiştir. İslâm unsurunun ağır bastığı Arap ve Pakistan milliyetçiliklerinde ise Panislâmcılık bağı çok kuvvetlidir".¹

Panislâmcılık nedir? En kısa olarak, Panislâmcılık İslâmî dayanışma şeklinde tarif edilebilir. Panislâmcılığın mahiyeti, tarihî gelişmesi ve günümüzdeki durumu her milletten çok Türkleri ilgilendirir. Çünkü, Panislâmcılık Osmanlı devletinde doğmuş ve Türkiye'de tesirini Millî Mücadele yıllarına kadar sürdürmüştür. Gerçekten, Panislâmcılığın kökleri 1774 Temmuzunda Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca barış andlaşmasına kadar geriye gider. Adıgeçen andlaşmanın 3. maddesinde Kırım'ın bağımsızlığı tanındığı gibi, Tatarların din işlerinde "imamülmüslimîn ve halifetülmuvahhidîn" olan Osmanlı padişahına tâbi olacakları belirtilmiştir.² 1870'li yıllarda, Abdülaziz zamanında, Orta Asya'da Rus ve Çin istilâsına karşı koyan Müslüman Türk emirliklerinin Osmanlı devletine yaptıkları müracaat kabul olunmuş ve onlara askerî yardım gönderilmiştir. Daha sonra II. Abdülhamid, 1876'dan itibaren otuz yılı aşan saltanatı müddetince, devletin parçalanmasını önlemek maksadıyla Batı emperyalizmine karşı "İttihad-i İslâm" siyaseti gütmüştür. Batılılar bu siyaseti Panislâmcılık olarak vasıflandırır. 1908'den 1918'e kadar Osmanlı devletinin mukadderatına hakim olan İttihatçılar da Abdülhamid'den daha faal bir İslâmcılık siyaseti uygulamışlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın, Millî Mücadele'yi başarıya ulaştırmak için, başlangıçta İslâm birliğine önem verdiği, hatta 1919 Aralıkta Sivas'da bir İslâm kongresi toplamayı tasarladığı bilinmektedir.³

Panislâmcı hareketin Panislavizm, Pancermanizm ve Panhellenizm gibi saldırgan olmayıp "Dar ül-İslâm"ın Emperyalizm'e karşı korunması gayesini taşıdığı kayda değer. Bu bakımdan Batılıların kullandığı "Panislâm" terimi yanıltıcıdır. Ancak, bu terim gerçeği aksettirmemesine rağmen, ilim ve siyaset dünyasında yerleşmiştir.

İsraili Profesör Jacob M. Landau *The Politics of Pan-Islam* başlıklı kitabında, Güney Doğu Asya bölgesi dışında kalan İslâm ülkelerinde son 120 yılda Panislâmcılığın fikrî ve tarihî gelişmesini incelemiştir. Prof. Landau Panislâm üzerine ilk araştırmasını Haydarabad'da çıkan *Islamic Culture* dergisinde "Al-Afghani's Panislamic Project" başlığı altında 1952'de yayınladığına göre, bu kitap kırk yıllık bir çalışmanın mahsulüdür. Yazar Doğu ve batı dillerinin birçoğunu bildiğinden, çeşitli Arşiv ve kütüphanelerde incelemelerde bulunarak Panislâmcı hareketi aydınlatan belgeleri gün ışığına çıkarmış, konuyla ilgili basılı ve elyazması sayısız kitap, risale, makale, hatırat ve gazeteleri taramıştır. Yazarın ne derecede yoğun çalışma yaptığını anlamak için, eserin s.382'den s.425'e kadar 44 sayfa tutan "Seçilmiş Bibliyografya"sına bakmak yeterlidir.

Kitap Giriş, altı bölüm, Sonuç, Ekler, Bibliyografya ve İndeksten ibarettir. Girişte (s.1-8) Panislâm tarif edilmiş ve Panislâmcı hareketin mahiyeti belirtilmiştir. I. Bölümde (s.9-72) bu hareketin kurucusu sayılan Cemaleddin Afganî'nin fikirleri ve faaliyeti üzerinde durulmuş ve Abdülhamid'in halife sıfatıyla yürüttüğü "İttihad-i İslâm" yahut "Vahdet-i İslâm" siyaseti anlatılmıştır. Daha sonra, Osmanlı memleketleri içinde ve dışında propaganda teşkilâtı kurulması ve İslâmcılık propagandasının resmi yollardan, çoğu zaman da tarikat mensuplarının aracılığıyla yürütülmesi tafsil olunmuştur. II. Bölümde (s.73-142) 1908 Temmuzunda Osmanlı

1. Nikki R. Keddie, "Pan-Islamism as a Proto-Nationalism", *Journal of Modern History*, c.XI.1 (1969), s.27-28.
2. *Muahadat Mecmuası*, İstanbul, 1294, c.III, s.256.
3. *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, Londra, 1953, c.IV, s.974-975.

devletinde iktidara gelen İttihatçı hükümetlerin I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş devamınca sürdürdükleri Panislâmci faaliyetler ortaya konmuştur. III. Bölüm (s.143-175) Rusya'daki Panislâmçılığa ayrılmış, Çarlık devrinde ve ardından Sovyet rejiminde Müslümanların giriştikleri faaliyetler açıklanmıştır. IV. Bölümde (s.176-215) Cumhuriyetin ilânından sonra 1924 Martında Hilafetin kaldırılmasıyla Türkiye'de Panislâmçılığın reddedilmesi, buna karşılık Hind Müslümanlarının Panislâm'ı benimsemeleri konusu işlenmiştir. V. Bölümde (s.216-247) de I. ve II. Dünya Savaşları arasındaki devrede Panislâmci çalışmaların kongreler şeklinde sürdürüldüğü açıklanmıştır. Nihayet VI. Bölümde (s.248-303) II. Dünya Savaşı ertesinde bağımsızlık kazanan Müslüman devletlerin günümüze kadar yaptıkları Panislâm'a yönelik faaliyetler incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise (s.304-311) Panislâmçılık bütünüyle değerlendirilmiştir. Kitabın Ekler bölümünde (s.313-381) konuyla ilgili 21 belgenin metni tamamen Arapça ve Rusça aslından İngilizceye çevrilmiştir.

Eserde dikkat çeken ilk husus yazarın konuya mümkün olduğu kadar tarafsızca yaklaşmasıdır. Ayrıca yazar üstün bir terkip kabiliyeti göstermiştir. Nitekim bölümler mantıklı bir tarzda birbirine bağlanmış, kaynakların ustalıkla kullanılması sayesinde Panislâmci hareketin tarihî gelişmesi ve bugünkü durumu açıklıkla ortaya konmuştur. Sonuçta varılan hükümler isabetlidir. Şöyleki, yazar II.Dünya Savaşı'ndan sonra Müslümanlarda kendine güven duygusu arttığını, dinî, kültürel, siyâsî ve yakın zamanlarda da iktisadî özdeğerlerinin şuuruna erdiklerini belirtmekte, İslâm devletlerinin aralarındaki dayanışmayı geliştirdikleri takdirde gelecekte bir konfederasyon kurabileceklerini kaydetmektedir. Böylece "Panislâmistler hayal sayılan 120 yıllık bir rüyayı siyâsî gerçek haline getirebileceklerdir" denmektedir (s.311).

Aynı zamanda yazar, eserinde Panislâm hakkında bilinenlere yeni katkıda bulunmuştur. Buna örnek olarak, Süleyman Hasbî'nin İstanbul Üniversite Kütüphanesi'nde muhafaza edilen *Risale-i ittihadiye lisaadeti millet-i İslâmiye* başlıklı Türkçe elyazması gösterilebilir. 25 zilhicce 1289 hicrî tarihini taşıyan 15 yapraklı risale 1881'de Abdülhamid'e sunulmuş olup Müslümanların ruhanî ve cismanî nüfuza sahip Halife'ye itaat etmeleri gerektiği hatırlatılmaktadır (s.24).

Prof. Landau'un kitabında bazı yanlışlara da rastlanmaktadır. Meselâ, s.48-49'da ileri sürüldüğü gibi, 1878 Haziranında Arnavut eşrafının teşkil ettikleri Prizrend İttifakı'nı Panislâmci bir hareket kabul etmek zordur. Bu itifakı Arnavut milliyetçiliğinin uyanışı saymak daha doğrudur.⁴ Bundan başka, Tunuslu Hayreddin Paşa'nın 1871'de İstanbul'a gelerek orada kaldığına dair kayıt da gerçeğe uymamaktadır. Hayreddin Paşa İstanbul'dan memleketine döndükten sonra, Tunus'da "vezir ül-ekber"liğe tayin olunmuş ve padişah tarafından 1878 Ağustosunda davet edilerek aynı yılın Aralık ayında sadrazamlığa getirilmiştir.⁵

Prof. Landau Panislâmçılık konusunda Türkiye'de yapılan yayınların hemen hepsini görmüştür. İhsan Süreyya Sırma ve Orhan Koloğlu'nun kitap ve makaleleri bunların başlıcalarıdır. Ne var ki, Mim Kemal Öke'nin *İngiliz casusu Arminius Vambéry'nin gizli raporlarında II.Abdülhamid ve dönemi* (İstanbul, 1983) ile *Güney Asya Müslümanlarının İstiklâl davası ve Türk Millî Mücadelesi, Hilafet hareketi. 1919-1924* (Ankara, 1988) adlı eserleri gözden kaçmıştır.

Prof. Landau'un eseri Panislâmçılığı öğrenmek isteyen herkesin başvuracağı kitap olarak değerini uzun zaman koruyacaktır. Yazarı candan kutlar ve eserinin bir an önce Türkçeye çevrilmesini dileriz.

4. I.S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, New York, 1958, s.502-504.
3. Atilla Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, Ankara, 1988, s.111, 184-187.